

О. Ю. ЩОДРА

Ольга Юріївна Щодра, асистент кафедри факультету міжнародних відносин Львівського національного університету ім. Івана Франка

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ НАДАННЯ ПОСЛУГ У ПРАВІ ЄС

Становлення та ефективне функціонування внутрішнього ринку Європейського Співтовариства є однією з фундаментальних цілей договору про заснування Європейського Співтовариства. Ключова роль у досягненні цієї мети належить положенням договору про чотири фундаментальні свободи внутрішнього ринку, а саме, про вільний рух товарів, осіб, послуг та капіталу.

Серед численних переваг скасування обмежень у свободі надання послуг – сприяння кращому та ефективнішому розподіленню засобів в межах Співтовариства, а саме: послуги надаватимуться там, де вони будуть найбільш затребувані, не виникатиме концентрації певних послуг в одній державі-члені, коли натомість, відчуватиметься брак таких послуг в іншій. Це сприятиме більш врівноваженому та стабільному розвитку економіки Співтовариства, відбуватиметься здешевлення багатьох видів послуг за рахунок того, що вони надаватимуться на вільній основі тими особами, що є найбільш конкурентноспроможними та професійними у своїй сфері¹.

Проблема обмежень свободи надання послуг та їх належної класифікації є одним з важливих та, на жаль, не до кінця вирішених питань внутрішнього ринку ЄС. Її вирішення дозволило б ефективно розмежовувати вимоги національних законодавств держав-членів ЄС щодо надавачів послуг з інших держав-членів і, відповідно, або скасовувати їх застосування, або ж дозволяти за умови, що вони застосовуються однаково стосовно усіх надавачів послуг, незалежно від їх громадянства і не становлять перешкоди свободі надання послуг у межах Європейського Співтовариства.

Саме тому поняття обмежень свободи надання послуг та їх чітка класифікація є актуальним питанням при дослідженні свободи надання послуг у цілому. Актуальність дослідження даної тематики визначається необхідністю глибшого вивчення економічного права ЄС, зокрема, права внутрішнього ринку ЄС, і практики його застосування.

На основі визначення теоретичних аспектів поняття обмежень свободи надання послуг у праві Співтовариства, аналізу практики Суду ЄС та підходів науковців у питаннях класифікації таких обмежень буде запропоновано власну систему класифікації обмежень свободи надання послуг у праві ЄС, що й становить мету цієї статті.

Грунтовні дослідження у галузі обмежень свободи надання послуг належать зарубіжним вченим, таким як М. Шидло, К. Барнард, С. О'Лірі, Д. Адамські, Дж. Снелл, М. Анденас. Використовуючи багату практику Суду ЄС, науковці розробляють власні підходи до класифікації обмежень, обґрунтовують правомірність їх застосування чи, навпаки, потребу скасування тих чи інших обмежень. В Україні проблема обмежень свободи надання послуг у праві Європейського Співтовариства залишається мало вивченою і на даний момент немає спеціальних наукових досліджень, присвячених цій тематиці. Варто проте відзначити окремі праці В. Муравйова, Р. Петрова, В. Копійки, у яких вчені, досліджуючи економічні аспекти права ЄС, у загальних рисах висвітлювали питання обмежень свободи надання послуг.

У науковій літературі неодноразово відзначалась проблема відсутності погодженої юридичної класифікації обмежень у здійсненні свободи надання послуг. Існує також об'єктивна проблема відсутності правових засобів класифікації, що, безперечно, не сприяє єдиному погодженому підходу до цих обмежень, спричиняє дещо непослідовну позицію Суду ЄС як щодо самих обмежень, так і щодо способів обґрунтування їхньої допустимості або виправдання².

У зв'язку з відсутністю уніфікованої системи класифікації обмежень свободи надання послуг, науковці та Суд застосовують різні визначення. У практиці Суду найчастіше зустрічаємось з поняттями дискримінації, зокрема, прямої та непрямой (direct and indirect discrimination)³, недискримінаційних заходів (non-discriminatory measures)⁴ та обмежень (restrictions), які, в свою чергу, також можуть бути дискримінаційними або ж недискримінаційними⁵. За визначенням Суду, дискримінація виникає тоді, коли застосовуються різні правила щодо однакових ситуацій або ж однакові правила щодо різних ситуацій⁶. Щодо недискримінаційних заходів, до таких Суд відносить будь-які національні правила, застосування яких більше ускладнює надання послуг між державами-членами, аніж надання послуг в межах лише однієї держави-члена⁷.

Вивчення та аналіз обмежень та їх різновидів дозволяє застосувати розроблену в процесі дослідження класифікацію. Обмеження свободи надання послуг можна поділити на дві основні категорії, а саме, на прямо дискримінаційні та непрямі дискримінаційні, непрямі дискримінаційні обмеження, в свою чергу, включатимуть як одну з форм обмежень – заходи, що застосовуються без різниці. До заходів, що застосовуються без різниці прирівняно і так звані недискримінаційні обмеження. Підставою об'єднання їх в одну групу є те, що усі ці види обмежень – непрямі дискримінаційні, такі, що застосовуються без різниці та недискримінаційні, містять спільний елемент – вони *усі застосовуються без різниці* як до громадян держави-члена, що їх накладає, так і до громадян інших держав-членів. Окрім того, усі ці обмеження так чи інакше *ускладнюють громадянам чи юридичним особам з інших держав-членів доступ до ринку послуг* держави-члена, у якій існують такі обмеження. Суд ЄС також застосовує схожу класифікацію поділу обмежень свободи надання послуг, проте поділяє їх на прямо дискримінаційні та недискримінаційні. Недискримінаційні обмеження Суд називає такі обмеження, які ми відносимо до непрямі дискримінаційних (основною підставою саме такого вибору назви був факт, що ці обмеження ускладнюють доступ до ринків послуг у більшій мірі саме громадянам інших держав-членів, навіть якщо такі обмеження застосовуються у недискримінаційний спосіб). У випадку, коли національна норма опротестовується як перешкода або обмеження свободі надання послуг, Суд в першу чергу визначає, чи відноситься вона до формально дискримінаційних або ж є такою, що застосовується без різниці (тобто недискримінаційною). Наступним кроком, залежно до якої саме категорії належить норма, є або її відміна як неправомірного обмеження, або обґрунтування причин її застосування⁸. У контексті вищесказаного варто додати, що в офіційних актах Співтовариства також донині немає чітко виробленої класифікації обмежень свободи надання послуг, переважно застосовують просто термін обмеження або перешкода, зважаючи на неоднорідність думок з цього приводу як у авторів нормативних актів, так і у Суду, який переважно застосовує вище перелічені визначення, залежно від ситуації.

Заходи, прямо чи непрямі дискримінаційні, в основному є діями держав-членів ЄС, які вони застосовують по відношенню до громадян інших держав-членів на підставі положень свого національного законодавства. Тобто, власне національні внутрішні приписи є основною перешкодою вільному наданню послуг і підлягають скасуванню або ж суттєвим змінам у випадку доведення Судом їх обмежувального впливу та відсутності допустимих підстав їх застосування. Діями держав-членів, які направлені на обмеження доступу до свого ринку суб'єктам господарської діяльності з інших держав-членів є, зокрема, пряма заборона на заняття певною діяльністю особам з інших держав-членів⁹, тобто дискримінація на підставі національності особи, вимога отримання ліцензії на провадження певної діяльності¹⁰, вимога постійного місця заснування (place of establishment) у випадку провадження певної діяльності, наприклад, страхової¹¹, обов'язок сплачувати внески у фонди соціального забезпечення держави-члена, де надається послуга, якщо такий обов'язок вже виконаний у державі-члені громадянства або постійного проживання постачальника послуг¹² та інші вимоги, які ми детальніше проаналізуємо далі.

Обмеження дискримінаційного характеру становлять широку групу норм, правил та процедур, що застосовуються державами-членами стосовно осіб – надавачів послуг, які, по-перше, є громадянами іншої держави-члена або проживають в іншій державі-члені,

ніж держава, що накладає обмеження; по-друге, стосовно компаній та інших юридичних осіб – коли такі юридичні особи зареєстровані в іншій державі-члені або ж мають там свій основний офіс (місце ведення діяльності); по-третє, обмеженнями прямої дискримінації також можуть бути такі дії держави-члена, що застосовуються тільки стосовно осіб – громадян цієї держави-члена та юридичних осіб, що зареєстровані або ведуть діяльність у цій державі-члені.

Суд ЄС до прямо дискримінаційних обмежень відносить насамперед обмеження на підставі національності та постійного місця проживання та/або місця ведення діяльності (nationality and establishment principle). З метою становлення єдиного ринку ст. 59 (тепер – 49) договору забороняє застосування будь-яких національних норм, що ускладнюють надання послуг між державами-членами більшою мірою, ніж у випадку надання послуг виключно в межах однієї держави¹³. Суд також неодноразово повторював, що ст. 49 та 50 договору мають пряму дію власне тоді, коли, зокрема, вони повиклині скасувати будь-яку дискримінацію проти особи, що надає послуги у державі-члені іншій, ніж держава його громадянства або ж з причини, що особа проживає в іншій державі-члені, ніж та, в якій особа надає послуги¹⁴.

У відомій справі *Reyners*¹⁵ Суд наголосив на забороні державам-членам застосовувати такі заходи, що забороняють особам – громадянам інших держав-членів, а також тим, що постійно проживають в інших державах-членах займатись певною діяльністю на своїй території виключно на підставі факту їх громадянства чи місця проживання, за умов, що ці заходи не можуть бути виправдані на підставах, визначених у договорі.

Такий вид прямо дискримінаційного обмеження як вимога постійного місця проживання або реєстрації у приймаючій державі-члені (host member-state) неоднозначно трактується деякими ученими; одні відносять такі обмеження до прямо дискримінаційних, натомість інші – до непрям дискримінаційних. Наприклад, К. Барнард відносить вимогу постійного місця проживання особи до заходів прямої дискримінації¹⁶ або за її визначенням, до заходів, що відмінно застосовуються стосовно власних громадян та громадян з інших держав-членів (distinctly applicable measures). Натомість М. Шидло вважає такий вид обмежень непрям дискримінацією¹⁷, адже такі вимоги держава-член може застосовувати щодо усіх категорій громадян чи компаній, безвідносно їх національної приналежності, проте, як зазначає М. Шидло, зрозуміло, що насправді такі вимоги держави-члена впливають на громадян та компанії інших держав-членів, адже саме вони в основному не мають постійного місця проживання, реєстрації чи місця ведення діяльності (place of establishment) у державі-члені, що накладає такі вимоги¹⁸.

Позиція Суду ЄС також є не цілком однозначною, проте більшою мірою схиляється до визнання таких обмежень прямою дискримінацією. Такий висновок можемо зробити з низки рішень Суду, у яких вимога постійного місця проживання у приймаючій державі-члені визнається цілковитим запереченням свободи надання послуг¹⁹. Тим не менше, у ряді аналогічних справ, така вимога трактувалась і називалась обмеженням свободи надання послуг або просто дискримінацією²⁰.

На нашу думку, вимога постійного проживання, реєстрації або місця ведення діяльності (заснування) у приймаючій державі-члені відноситься усе таки до прямо дискримінаційних заходів, адже свобода надання послуг, як ми вже аналізували у попередньому розділі, є діяльністю по своїй природі тимчасовою і нерегулярною, отже, знаючи про таку природу цієї свободи, держави-члени свідомо ставлять надавачів послуг з інших держав-членів у складніше становище, ніж своїх громадян, для яких ця вимога не відіграє такого значення, можливо, вона навіть не висувається, адже вони автоматично, по факту свого громадянства або постійного місця проживання її виконують.

До певного часу Судом застосовувалась пряма інтерпретація положення договору про рівне ставлення стосовно громадян приймаючої держави-члена та громадян іншої держави-члена у сфері їх прав та обов'язків при провадженні певної діяльності, пов'язаною з наданням послуг²¹. Зрештою, саме так, на перший погляд, повинно бути згідно з положеннями договору. Проте поступово Суд почав розширювати межі дискримінаційних обмежень, зокрема таких, які визнаються непрямі або ж прихованою дискримінацією. *Непряма дискримінація* характерна тим, що вимоги національного законодавства не проводять відмінностей між «своїми» громадянами та юридичними осо-

бами та громадянами чи юридичними особами інших держав-членів. Тобто, дискримінацією будуть вважатись такі норми національного законодавства приймаючої держави, які застосовуються до усіх осіб, що бажають займатись певною діяльністю, в тому числі до своїх громадян²², проте такі дії або правила держави-члена впливатимуть на можливість надання послуг власне для громадян чи компаній з інших держав-членів, нагадуючи своєю дією наслідки, що виникають при застосуванні заходів прямої дискримінації, як от на підставі національності чи місця проживання або реєстрації²³.

Одним із видів непрямой дискримінації є такі обмеження в національних актах держав-членів, що застосовуються без різниці, тобто в однаковій мірі до власних громадян та громадян інших держав-членів. Незважаючи на деяку складність формулювання назви цих обмежень, видається, що вона все таки є найбільш прийнятною і у цій статті ми користуватимемось саме цим терміном *заходи, що застосовуються без різниці*. Дана група обмежень є найширшою у даній класифікації, а самі обмеження є предметом гарячих дискусій серед науковців та у практиці Суду ЄС.

Як непрямой дискримінаційні обмеження, заходи, що застосовуються без різниці охоплюють усі категорії громадян та юридичних осіб Співтовариства, зокрема, і тих, що є громадянами держави-члена, що накладає такі обмеження, так і громадян та юридичних осіб інших держав-членів. Проте, якщо інші непрямі обмеження, зокрема, обмеження приховано дискримінаційні все таки становили більший тягар для осіб з інших держав-членів, то заходи, що застосовуються без різниці, є в однаковій мірі обов'язковими та, імовірно, обтяжливими, для усіх громадян та юридичних осіб. Обмеження такого характеру можна розширити до практично усіх вимог, що їх застосовує держава-член по відношенню до певної діяльності; вони не мають явно або прямо дискримінаційного характеру, проте їх застосування щодо надавачів послуг з інших держав-членів може створювати суттєві перешкоди у їх наданні. Нечіткість критеріїв диференціації, різноманітність думок та знову ж таки, відсутність єдиного підходу у науковців, у законодавчих актах та рішеннях Суду призводять до певного накладення понять²⁴. Аналізуючи прямо дискримінаційні обмеження ми вказували, що окремі ситуації можуть трактуватись науковцями і Судом по-різному – наприклад, як прямо дискримінаційні або ж непрямой дискримінаційні, з огляду на те, як саме автори розуміють поняття прямої чи непрямой дискримінації. У випадку обмежень, що застосовуються без різниці, ситуація до певної міри повторюється, адже основний критерій – обмеження держави-члена повинні однаково застосовуватись до власних громадян і до громадян з інших держав-членів.

К. Барнард відносить заходи, що застосовуються без різниці до дискримінаційних заходів і вважає ними заходи, що накладають додатковий тягар на іноземних надавачів послуг, включаючи заходи подвійного регулювання. Їх застосування державами-членами є порушенням ст. 49 договору, якщо вони (обмеження) не можуть бути виправдані домінуючими причинами (*overriding reasons*), що стосуються загального інтересу²⁵.

М. Шидло, дотримуючись іншого підходу до класифікації обмежень, виділяє непрямой дискримінаційні обмеження та обмеження, що застосовуються без різниці у дві окремі групи. Автор доводить таку думку: заходами непрямой дискримінаційними є такі заходи, що не проводять відмінності між своїми «адресатами» з огляду на їх громадянство або постійне місце проживання. Проте ці заходи (непрямой дискримінаційні) призводять до негативних наслідків перш за все для іноземних надавачів послуг і саме їх ставлять у гірше становище порівняно з громадянами держави, що накладає такі обмеження²⁶. Тобто, застосування таких заходів має практично такі ж самі наслідки, якби застосовувалися заходи прямої дискримінації, наприклад, вимога громадянства. Натомість заходи, що застосовуються без різниці, на думку автора, є такі заходи, які, ще раз повторюємось, застосовуються без різниці як до громадян та юридичних осіб держави, що накладає такі обмеження, так і до громадян та юридичних осіб з інших держав-членів, проте «адресатами» таких заходів є в однаковій мірі як національні, так і іноземні надавачі послуг. Здавалось би, така класифікація автора є цілком зрозумілою, проте далі М. Шидло вказує, що заходами що застосовуються без різниці також є такі заходи, що ускладнюють або роблять менш привабливим надання послуг громадянами Співтовариства. Тобто, автор фактично частково повторює своє формулювання непрямой дискримінаційних заходів. На нашу думку, це ще раз доводить, наскільки нечітка та навіть незро-

зуміла є межа між заходами непрямо дискримінаційними та такими, що застосовуються без різниці, що зрештою, й стало підставою віднесення їх до однієї групи обмежень.

Ще одним видом обмежень що деякими науковцями виокремлюються в окрему категорію є недискримінаційні обмеження²⁷. У практиці Суду ми не зустрічаємо такого визначення як недискримінаційні обмеження, проте у ряді справ Суд вказував, що ст. 49 та 50 договору вимагають не лише заборони будь-якої дискримінації на підставах національності стосовно надавачів послуг з інших держав-членів, але й заборони будь-яких обмежень, навіть якщо вони застосовуються без різниці як до національних надавачів послуг, так і до тих, що походять з інших держав-членів, і які можуть ускладнити або перешкодити провадженню діяльності надавачу послуг, який постійно проживає в іншій державі-члені, правомірно надаючи там подібні послуги²⁸. Імовірно, саме таке формулювання, яке часто використовують для обґрунтування поняття непрямо дискримінаційних обмежень, можна розглядати і як таке, що обґрунтовує поняття недискримінаційних обмежень.

Зазначимо, що коли прямо дискримінаційні обмеження (за винятком вузької групи обмежень, які можуть бути виправдані на підставі положень договору), згідно з положеннями договору та рішеннями Суду, повинні бути однозначно скасовані, то непрямо дискримінаційні обмеження, а зокрема, такі, що застосовуються без різниці, не трактуються у судовій практиці настільки ж однозначно. Відповідно, обмеженнями, що повинні бути скасовані, вважаються такі, що по своїй суті становлять перешкоди або труднощі для громадян інших держав-членів у користуванні свободою надання послуг. М. Шидло класифікує ці обмеження таким чином: 1) обмеження, що блокують або ускладнюють надавачам послуг доступ до ринку (market access); 2) обмеження, що істотно ускладнюють громадянам Співтовариства виконання діяльності, що регулюється положеннями про свободу надання послуг²⁹.

Прикладом обмежень свободи надання послуг, що застосовуються без різниці, є такі національні норми, застосування яких призводить до так званого подвійного регулювання або подвійного регуляторного тягаря (dual burden, dual regulatory burden, Doppelregelung)³⁰. Подвійне регулювання стосовно надавачів послуг виникає тоді, коли громадянин або юридична особа зобов'язані виконати певні вимоги у приймаючій державі-члені з метою бути допущеною до ринку послуг у цій державі, при цьому приймаюча держава не бере до уваги факту, що надавач вже виконав усі необхідні вимоги у державі-члені свого громадянства або постійного місця проживання чи заснування. Формально недискримінаційним таке обмеження є тому, що застосовується однаково як до громадян держави чи юридичних осіб, що провадять постійну діяльність у цій державі, так і до громадян та юридичних осіб з інших держав-членів, проте очевидно, що саме надавачі послуг з інших держав-членів підпадають під додатковий тягар виконання різноманітних вимог та правил³¹.

Загалом, базуючись на своєму висновку про дискримінацію як застосування однакових правил до різних ситуацій або навпаки, різних правил до однакових ситуацій, Суд виробив широку концепцію цього поняття. Дискримінацією є усі заходи, зокрема, правила, встановлені приймаючою державою-членом, що призводить до обмежень вільного руху послуг між державами. Окрім прямо дискримінаційних заходів на підставі громадянства особи та місця її постійного проживання, Суд розширив сферу дискримінаційних заходів, охоплюючи усі національні норми, які можуть негативно впливати на можливості надання послуг громадянами та юридичними особами з інших держав-членів, або ж створювати такі умови, що надання послуг для таких осіб буде більш обтяжливим ніж для громадян держави-члена. Згідно з рішеннями Суду скасуванням підлягають фактично усі національні вимоги, що накладають на надавача послуг з іншої держави-члена будь-які додаткові обмеження. До заходів непрямо дискримінаційних відноситься вимога щодо одного місця діяльності, подвійне регулювання, тобто виконання певних умов та обов'язків від надавачів послуг з інших держав-членів, коли вони вже виконали схожі вимоги у державі свого громадянства або постійного місця проживання.

¹ *Szydło, M.* Swobody rynku wewnętrznego a reguły konkurencji. Między konwergencją a dywergencją – Wyd-wo «Dom organizatora». – Toruń. 2006. – С.128.

² *O'Leary, S., Fernandes-Martin, J.* Judicially – Created Exceptions to the Free Provisions of Services. // Services and free movement in EC law / Ed. by M. Andenas and W.-H. Ruth. – Oxford University Press. – 2002. – С.172.

³ Cases C-62 and 63/81 *Seco* [1982] ECR 223, par. 8.

⁴ Case C-384/93 *Alpine Investments* [1995] ECR I-1141, par. 35.

⁵ Case C-205/84 *Commission v Germany* [1986] ECR 3755, par. 28.

⁶ Case C-390/96 *Lease Plan* [1998] ECR I-2553, par. 34; Case C-279/93 *Finanzamt Kϋln-Altstadt v Schumacher* [1995] ECR I-225, par. 30.

⁷ Cases C-158/96 *Kohll* [1998] ECR I-1931 par. 33; Case C-381/93 *Commission v France* [1994] ECR I-5145, par. 17.

⁸ Opinion of Advocate Tesauro, Case C – 120/95 *Decker*, Case C – 158/96 *Kohl*, ECR I – 1831, I- 1931.

⁹ Case C-58/98 *Corsten* [2000] ECR I-0000, par. 33, Case C-76/90 *Sdger* [1991] ECR I-4221, par.12; Case C-288/89 *Mediawet I* [1991] ECR I-4007, par. 10.

¹⁰ Case C-198/89 *Tourist Guides Greece* [1991] ECR I-727, par. 17; Case C-180/89 *Tourist Guides Italy* [1991] ECR I-709, par. 16; Case C-154/89 *Tourist Guides France* [1991] ECR I-659, par. 13

¹¹ Case C-205/84 *Commission v Germany* [1986] ECR 3755, par. 28.

¹² Cases C-62 and 63/81 *Seco* [1982] ECR 223, par. 9.

¹³ Case C- 381/93 *Commission v France* [1993], par. 17, Case C-118/96 *Safir* [1998] ECR I-1897, par. 23.

¹⁴ Case 36/74 *Walrave* [1974] ECR 1405.

¹⁵ Case C-2/74 *Reyners* [1974] ECR 631.

¹⁶ *Barnard, C.* The Substantial Law of the EU. The Four Freedoms. – Oxford University Press, 2004. – С.347.

¹⁷ *Szydło, M.* Swobody rynku wewnętrznego a reguły konkurencji. Między konwergencją a dywergencją – С.149.

¹⁸ *Szydło, M.*, op.cit., – С. 149.

¹⁹ Case C-222/95 *Parodi* [1997] ECR I-3899, par. 31; Case C-101/94, *Commission v. Belgium* [2000] ECR I-1221, par. 27.

²⁰ Case C-224/97 *Ciola* [1999] ECR I-2517, par. 14, Case C-211/91, *Commission v Belgium* [1992] ECR I-6757, par. 6.

²¹ *Craig P., de Burca, G.* (eds.) EU Law. Texts, Cases and Materials. – Oxford University Press, – 2002. – С. 783.

²² Case C-279/80 *Webb* [1981] ECR 3305, par. 20

²³ *Szydło, M.*, Swobody rynku wewnętrznego a reguły konkurencji. Między konwergencją a dywergencją – С. 148, Case C-1/93 *Halliburton* [1994] ECR I-1137 §15, Case C-330/91, *Commerzbank* [1993] ECR I-4017, par 14

²⁴ *Snell, J.*, Goods and Services in EC Law. – Oxford University Press. 2002. – С. 27.

²⁵ *Barnard, C.*, The Substantial Law of the EU. The Four Freedoms. – OUP. 2004. – С. 348.

²⁶ *Szydło, M.*, Swobody rynku wewnętrznego a reguły konkurencji. Między konwergencją a dywergencją – С. 148.

²⁷ *Barnard, C.*, op. cit. – С.349.

²⁸ Case C-3/95 *Reisebüro Broede v Sanker* [1996] ECR I-6511, par. 25; Case C-272/94 *Guiot* [1996] ECR I-1905, par. 10; Case C-58/98 *Corsten* [2000] ECR I-0000, par. 33.

²⁹ *Szydło, M.*, Swobody rynku wewnętrznego a reguły konkurencji. Między konwergencją a dywergencją – С. 157

³⁰ *Snell, J.*, Goods and Services in EC Law. – С.16; *Snell, J., Andenas, M.* Exploring the Outer Limits: Restrictions on Free Movement of Goods and Services. // Services and Free Movement in EC Law. / Ed. by M. Andenas and W.-H. Roth. – OUP, 2002. – С. 71; *Spaventa, E.* From Gebhard to Carepenter: towards a non-economic European Constitution. // Common Market Law Review.– 2002 – Т. 41. – № 3. – С. 748.

³¹ *Hilson, C.*, Discrimination in the Community Free Movement Law // European Law Review. – 1999 – № 24. – С. 454; *Snell, J., Andenas, M.* Exploring the Outer Limits: Restrictions on Free Movement of Goods and Services. – С. 84.

Отримано 17.12.2008

Резюме

В статті досліджуються проблеми обмеженої свободи руху послуг в праві Європейського Союзу. Аналізуються теоретичні аспекти поняття обмеженої та судової практики їх розмежування та класифікації. Автор аналізує існуючі підходи до класифікації обмежень і на основі своїх висновків пропонує власну систему класифікації.

Т. В. МОРОЗОВСЬКА

Тетяна Володимирівна Морозовська, здобувач Національного університету біоресурсів і природокористування

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС

Слід зазначити, що вітчизняні дослідники не приділяють належної уваги вивченню теоретичних та правових основ системи екологічних прав громадян європейських країн, а також механізмів та інструментів їх реалізації та захисту, як комплексної соціальної та політичної проблеми. Існують доволі розгорнуті дослідження виникнення та реалізації екологічних прав громадян України в науці конституційного права, екологічного права, міжнародного права, але порівняльно-правового аналізу екологічних прав громадян країн ЄС серед вітчизняних досліджень вкрай недостатньо і вони носять не системний, а фрагментарний характер.

У зв'язку з викладеним вище, можна стверджувати, що доктринально-теоретичне дослідження екологічних прав громадян в Україні та порівняльно-правовий аналіз їх сутності та рівня захисту в країнах ЄС є нагальним завданням для науки екологічного права та юридичної науки в цілому. Тому саме цей фактор і зумовлює актуальність подальших порівняльно-правових досліджень у сфері екологічних прав громадян в Україні та країнах ЄС.

Метою представленої публікації є вивчення теоретико-концептуальних проблем екологічних прав людини та громадянина в Україні та їх порівняльно-правовий аналіз з екологічними правами в країнах-членах ЄС.

Окремі аспекти суб'єктивних екологічних прав людини і громадянина розглядалися у працях таких вітчизняних дослідників, як Н. В. Вітрук, С. О. Боголюбов, М. М. Брінчук, Н. Р. Кобецька, М. В. Костицький, С. М. Кравченко, В. Л. Мунтян, Н. І. Титова, Ю. С. Шемшученко¹, В. І. Андрейцев². Одне з перших та найбільш комплексних вітчизняних досліджень системи екологічних прав громадян міститься саме в роботі В. І. Андрейцева «Екологічне право» 1996 року³.

Дослідження ще одного науковця С. М. Кравченко⁴ присвячені судовому захисту екологічних прав громадян та участі прав громадян у процесі прийняття екологічних рішень. Аналіз окремих аспектів екологічних прав, їх окремих видів, проводиться в дисертаційних дослідженнях таких українських вчених, як Т. М. Слінько⁵, Н. Р. Кобецька⁶, С. Г. Грицкевич⁷.

У Російській Федерації тривалий час питаннями комплексного дослідження екологічних прав людини займається М. І. Васильєва⁸, яка достатньо ґрунтовно вивчила тему права громадянина на здорове навколишнє середовище. Основний аспект її досліджень базувався на механізмах відшкодування шкоди здоров'ю громадян, заподіяної негативним впливом довкілля.

Щодо аналізу екологічних прав громадян в ЄС, то цей аспект в своїх дослідженнях аналізує російський дослідник П. А. Калініченко⁹. Він слушно зауважує, що європейські країни раніше зіткнулися з загостренням екологічних проблем і, відповідно, раніше роз-